

ПЕРЕДВИБОРНІ ПРОГРАМИ В УКРАЇНІ: АСПЕКТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

**КОСТЕНКО Г. Ф.,
кандидат військових
наук, доцент**

*Дипломатична академія
України
при МЗС України*

***Безпека, в остаточному підсумку,
завжди важливіша, ніж достаток***
А. Сміт

У давні часи розуміння безпеки не виходило за рамки буденного уявлення, і трактувалася як відсутність небезпеки для людини. У такому значенні поняття “безпека” застосовувалося, наприклад, давньогрецьким філософом Платоном. У середні віки під безпекою розуміли спокійний стан духу людини, що вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Завдяки філософським концепціям Т. Гоббса, Д. Локка, Н. Макіавеллі, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спінози та інших мислителів XV-XVIII століть поняття “безпека” стало означати спокійний стан людини як результат відсутності реальної небезпеки. Зрештою, вони дійшли висновку, що суспільна безпека – це такий стан, при якому для всіх без виключення відсутня реальна небезпека. Тобто, історично “небезпека” і “безпека” формувалися як парні поняття.

Застосування масових армій, голод, стихійні лиха, епідемії, техногенні катастрофи, тероризм, геноцид (пов’язаний з приходом до влади осіб небезпечного типу), зумовили величезні людські втрати. З цієї причини в теорію і практику забезпечення стабільності і безпеки була введена категорія “національна безпека”, що одержала закріплення в документах Ліги Націй. Мирне завершення Карибської кризи послужило початком вивчення питань управління системами забезпечення національної безпеки, офіційне віддзеркалення яких ми знаходимо в сучасних національних стратегіях безпеки. В Україні під національною безпекою сьогодні розуміється “захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої за-

безпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам”¹.

Оголошена Президентом України 14 лютого 2007 року “Стратегія національної безпеки” зумовила необхідність вирішення двох взаємопов’язаних першочергових проблем: пошуку ефективних форм і способів її реалізації, і теоретичне осмислення одержаних практичних результатів. При цьому доцільно враховувати, що в усі часи поняття “стратегія” включало як теоретичну, так і практичну складові у вигляді володіння сучасними науковими знаннями та уміння на їх основі безперервно і твердо управляти певною сферою практичної діяльності. У нашому випадку – управляти системою забезпечення національної безпеки. При цьому важливо підкреслити, що існує жорсткий причинно-наслідковий зв’язок між ефективністю такого управління і розумінням фізичної природи викликів, загроз і небезпек, що описуються науковими поняттями і категоріями. У більш широкому значенні, нормативно-правове управління функціонуванням усіх сфер безпеки природи і людини, суспільства і держави залежить від рівня оволодіння сучасними науковими знаннями вищим військово-політичним керівництвом нашої держави. Воно залежить від низки чинників, серед яких визначаючим є знання основних теоретичних положень про національну безпеку, сформованих на властивому їм понятійно-категорійному апараті.

Ось чому необхідний соціальний зріз у формі аналізу відомих нам передвиборних програм за показником відображення в них основних понять і категорій національної безпеки на користь встановлення наскільки глибоко в них віддзеркалені сучасні наукові знання в цієї галузі. І, відповідно, наскільки автори програм оволоділи мовою успіху вироблення і реалізації політики і стратегії національної безпеки. Здається, що це краще зробити на основі частотного і багатофакторного аналізу 167 офіційно опублікованих у “Голосі України” передвиборних програм, з якими партії, блоки, партійні лідери та самовисуванці претендували на прихід до влади у 1998, 1999, 2002, 2004, 2006 і 2007 роки⁴. Одиницею вимірювання наявності в передвиборній програмі наукового поняття вважається слово, його синонім або інтерпретація, а як наукова категорія – сукупність слів, з’єднаних певною послідовністю. У ході таких процедур, по-перше, аналізувалася коректність вживання в передвиборних програмах одного з центральних положень сучасної стратегії національної безпеки про те, що забезпечення стабільності і безпеки – це функція держави мирного часу, а ведення оборони – це основна функція держави воєнного часу. По-друге, встановлювалася кількість програм, що застосували хоча б раз одне з основних понять або категорій, що відображають знання природи забезпечення національної безпеки, які були зведені в шість груп (див. табл.).

Таблиця

Застосування основних понять і категорій теорії та практики забезпечення національної безпеки в передвиборних програмах партій, блоків і кандидатів на посаду Президента України, 1998-2007 рр.

Основні поняття і категорії національної безпеки	Вибори до Верховної Ради України у 1998, 2002, 2006, 2007 рр. (126 програм)	Вибори Президента України в 1999 і 2004 рр. (41 програма)	Вибори в Україні в 1998-2007 рр. (167 програм)	
	У скількох програмах застосовані			%
1. Основні категорії, що відображають становлення і розвиток суверенної держави				
Національна ідея	23	12	35	21
Національні цінності	66	12	78	47
Національні інтереси	93	26	119	71
Національні цілі	28	2	30	18
2. Основні поняття, що характеризують стан геополітичної ситуації				
Стабільність	49	8	57	34
Виклик	2	0	2	1
Загроза	20	4	24	14
Небезпека	20	3	23	14
Безпека	33	12	45	27
3. Поняття, що характеризують основні об’єкти захисту				
Природа	21	9	30	18
Людина	86	13	99	59
Національна група	30	11	41	25
Соціальна група	26	6	32	19
Суспільство	78	21	99	59
Держава	67	18	85	51

4. Основні категорії, що характеризують стан національної безпеки				
Національна безпека	34	10	44	26
Економічна безпека	124	30	154	93
Соціальна безпека	105	25	130	78
Державна безпека	35	12	47	28
Інформаційна безпека	33	10	43	26
Технологічна безпека	71	13	84	50
Екологічна безпека	50	14	64	38
Епідемічна безпека	11	5	16	10
Воєнна безпека	23	1	24	14
5. Поняття і категорії, що відображають актуальні питання безпеки сучасної України				
Сепаратизм	5	0	5	2
Тероризм	8	0	8	5
Організована злочинність	34	10	44	26
Корупція	55	12	67	40
Особа небезпечного типу	2	0	2	2
6. Поняття і категорії, що відображають управління захистом і реалізацією національних інтересів				
Ризик	3	0	3	2
Громадянське суспільство	38	8	46	28
Обороздатність	37	17	54	32
Конкурентоздатність	47	10	57	34
Політика безпеки	35	5	40	24
Стратегія безпеки	51	3	54	32
Система забезпечення безпеки	24	14	38	23
Узагальнений показник забезпечення національної безпеки				
Якість життя населення	107	19	126	75

Для аналізу було використано: “Голос України”. – 1998. – 25 лютого – 20 березня; 1999. – 17 серпня – 23 вересня; 2002. – 16 лютого – 29 березня; 2004. – 17 серпня – 1 жовтня; 2006. – 7 лютого – 18 березня; 2007. – 11-25 вересня.

До *першої групи* категорій, які описують процес становлення і розвитку суверенної держави, були включені “національна ідея”, “національні цінності”, “національні інтереси” і “національні цілі”. Тільки дві з названих категорій знайшли своє необхідне відображення в передвиборних програмах. А такі як “національна ідея” і “національні цілі” застосовувалися явно недостатньо, хоча і були зроблені спроби їх сформулювати. Під національною ідеєю ми розуміємо сукупність важливих ключових уявлень про цілі, завдання і перспективи збереження і розвитку природи і людини, національних і соціальних груп, суспільства і держави. Більш ніж півтори сотні передвиборних програм так і не вивели нас на фінішну пряму пошуку національної ідеї. Хрестоматійним прикладом національної ідеї є гасло з яким більшовики дійшли до влади.

До *другої групи* віднесені поняття, які лежать в основі оцінки геополітичної обстановки і прийняття політичних (стратегічних) рішень, оскільки відповідно до законів України необхідно оцінювати загрози і небезпеки в умовах мирного часу^{2, 3}. Сюди включені такі поняття як “стабільність”, “виклик”, “загроза”, “небезпека” і “безпека”, що відображають динаміку зміни геополітичної обстановки. З наведених у таблиці даних нескладно

побачити, що наше суспільство втрачає почуття небезпеки. Доказом цьому може також служити факт втрати парламентських місць Партією Зелених, не дивлячись на те, що вона є єдиною партією “безпеки” за визначенням. Почуття небезпеки – це не стан постійного страху, а природний стан самозахисту живих систем. Тут доречно пригадати тезу російського філософа Г.П. Федотова, в якій він у 1929 році поставив під сумнів життєздатність і перспективу подальшого існування радянського суспільства, оскільки воно не “бачить небезпеки, не вірить в неї”, а титульний етнос “глухий до небезпеки, яка загрожує його національному буттю”⁴. У даний час поняття “небезпека” практично виведено за межі мовного поля. Ні законодавці, ні видавці сучасних словників не бажають запропонувати нам своє розуміння терміну “небезпека”. У зв’язку з цим не можуть не викликати турботу твердження типу “небезпеки переростають у загрозу” або “загроза є вищим проявом небезпеки”, які часто зустрічаються в сучасних публікаціях, включаючи навчальні. Ці приклади свідчать про неясне уявлення їх авторів щодо природи викликів, загроз і небезпек, не дивлячись на те, що наше законодавство дає чітке наукове визначення поняттю “загроза”. Можливо, саме для таких випадків найвидатніший методо-

лог другої половини ХХ століття Г.П. Щедровицький попереджав, що сама “небезпечна диверсія – це диверсія зміщення понять”⁵.

До *третьої групи* включені поняття і категорії, які характеризують основні об’єкти безпеки (об’єкти захисту) – “природа і людина”, “національні і соціальні групи”, “суспільство і держава”. Не дивлячись на незначний відсоток застосування в передвиборних програмах категорій “національна група” і “соціальна група”, слід однак розглядати як значний внесок до стратегії національної безпеки, хоча в “парламентських” програмах вони зустрічаються частіше, ніж у “президентських”. Аналіз сучасних воєнних конфліктів показує, що виклики, загрози і небезпеки, в основному, виходять від різних соціальних або національних груп, тобто причини і джерела воєнних конфліктів все більше зміщуються в середину держав. Світова практика так само свідчить, що будівництво нових національних держав на основі колишніх суб’єктів федеральної або регіональної держави часто супроводжується кризами і конфліктами між соціальними або національними групами. Обмеження прав національних груп може виступати каталізатором як внутрішніх, так і зовнішніх воєнних конфліктів, оскільки меншина в одній країні інколи є більшістю в іншій, часто сусідньою. Колишня Югославія – найяскравіший приклад цього.

Четверту групу складають категорії, які характеризують реалізацію і захист національних інтересів, визначають бажані параметри національної безпеки в цілому, структуру системи забезпечення національної безпеки, а також характеристики окремих її підсистем. До неї відносяться категорії “національна безпека”^{*} та її складові (типи безпеки) – “економічна безпека”^{*}, “соціальна безпека”, “державна безпека”^{*}, “інформаційна безпека”^{*}, “технологічна безпека”, “екологічна безпека”^{*}, “епідемічна безпека (санітарно-епідемічне благополуччя)”^{*}, “воєнна безпека”. З дев’яти наведених категорій шість є конституційними нормами (позначені – *), однак тільки три з них одержали пріоритет у передвиборних програмах. Такі категорії як “епідемічна безпека” і “воєнна безпека” широкого застосування не знайшли. Не можна визнати за задовільний і застосування таких категорій як “національна безпека” і “державна безпека”. З аналізу понятійно-категорійного апарату цієї групи ми знаходимо відповідь на питання, чому уникають теледебатів наші політичні лідери, що йдуть у владу. Традиція проведення таких теледебатів вимагає їх починати з питань національної безпеки, однак системні знання в авторів передвиборних програм на цьому напрямі явно не проглядаються.

Поняття і категорії *п’ятої групи* є ієрархією основних небезпек – “сепаратизм”, “тероризм”, “корупція”, “організована злочинність” та “особа небезпечного типу”. Парадоксально, але по-

няття “сепаратизм”, “тероризм” і “особа небезпечного типу” опинилися в “зоні мовчання” і рідко застосовувалися в передвиборних програмах. Особлива небезпека сепаратизму полягає в тому, що тимчасові проміжки між різними його фазами – латентним, відкритим, млявим, аморфним, активним або екстремістським – можуть бути як необмежено тривалими, так і миттєво, стрибкоподібно подоланими. У зв’язку з цим територія колишнього СРСР стала зоною підвищеного ризику. Світова практика показує, що політичною і стратегічною технологією зниження рівня сепаратизму, зниження загального потенціалу його небезпеки є часткове (залежно від можливостей і цілей) роздержавлення етносів. Якщо небезпека територіальних претензій полягає в можливій зовнішній збройній агресії, то небезпека сепаратизму полягає в провокації внутрішнього конфлікту та його зрощення з тероризмом. Сьогодні саме тероризм відноситься до небезпеки, яка швидко росте і кожна його стадія замінюється новою, більш масштабною. За вживанням понять і категорій цієї групи наші передвиборні програми не можна віднести до конкурентноздатних.

У *шостій групі* представлені поняття і категорії, які безпосередньо пов’язані з прийняттям управлінських рішень та ефективністю їх реалізації. Це “ризик”, “конкурентоспроможність” “громадянське суспільство”, “політика безпеки”, “стратегія безпеки”, “система забезпечення безпеки”. При цьому під політикою національної безпеки розуміється діяльність вищого державного воєнно-політичного керівництва, державних і громадянських організацій, яка спрямована на захист і реалізацію національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз і небезпек. Її відмінною ознакою від стратегії національної безпеки є відповідь на питання “що робити?”. Під стратегією національної безпеки розуміється система наукових знань, а також галузь практичної діяльності вищого державного воєнно-політичного керівництва по управлінню забезпеченням захисту і реалізації національних інтересів від загроз і небезпеки в усіх функціональних сферах життя суспільства і держави. Стратегія є практичною стороною політики і відповідає на питання “яким способом?”

Висновки. Нові економічні соціальні, політичні і внутрішньоорганізаційні процеси та явища тягнуть за собою радикальні зміни в суспільній свідомості, але зміни ці запізнюються по відношенню до їх процесів та явищ, які їх породили, що позначається як на конкурентоспроможності передвиборних програм, так і на ефективності проведення економічних і політичних реформ. По застосуванню таких категорій, як “економічна безпека”, а також “якість життя населення” (індекс людського розвитку), що є узагальненим показником ефективності реалізації стра-

тегії національної безпеки, наші передвиборчі програми не поступаються європейським. Однак загальну оцінку передвиборчих програм з погляду застосування в них понять і категорій національної безпеки не можна визнати за позитивну. Частина з них швидше нагадує неврегульований конгломерат слів, який був застосований для опису програм. У зв'язку з цим конкурентоспроможність відомих передвиборчих програм наших партій та їх лідерів, за показником відображення в них питань національної безпеки, слід поставити під серйозний сумнів. Нескладно побачити, що однією з характерних рис відомих передвиборчих програм, що відображають майбутню діяльність у сфері управління забезпеченням безпеки, лежить не наука, а інтуїція і несистематизовані знання, які сформувався під впливом окремих наукових публікацій. Це значно звузило інформаційну базу процесу підготовки і ухвалення передвиборчих програм.

Рекомендації. Передвиборчі програми і підготовку лідерів до дебатів доцільно готувати на ос-

нові основних положень сучасної теорії національної безпеки, створеної спільними зусиллями різних вчених у межах понятійного поля юридичних наук. З позицій системного підходу до проблем безпеки України (як концептуальної основи її політики і стратегії) формувати передвиборчі програми не з абстрактних позитивних ідеалів, а з науково-прагматичного погляду на закономірності розвитку внутрішніх соціальних, економічних, політичних, культурних і міжнародних відносин з урахуванням особливостей українських традицій. Повертаючись до епіграфу статті, хочеться підкреслити, що одним із основних чинників, що визначають конкурентоспроможність передвиборчої програми є її інформаційно-інтелектуальна перевага над іншими програмами, що досягається сукупністю ідей, які перемагають, у рамках тріади “безпека – економіка – гуманізм”. Як початковий текст бажано ознайомитися з “парламентською” програмою Партії Зелених і “президентською” програмою Г. Удовенка які, на наш погляд, є програмами європейського типу.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Україна. Закон. Про основи національної безпеки України [Текст] – режим доступу: www.rada.gov.ua
- ² Україна. Закон. Про оборону України [Текст] – режим доступу: www.rada.gov.ua
- ³ Україна. Закон. Про Раду національної безпеки і оборони [Текст] – режим доступу: www.rada.gov.ua
- ⁴ Див.: Федотов Г.П. Собрание сочинений в 12 т. – Т. 1: “Абеляр” и статьи 1911-1925 гг. / Сост., вступ. статья, примеч. С.С. Бычков, примеч. М.Г. Галахтин. – М.: Мартис, 1996.
- ⁵ Див.: Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология. – М., 1997.